

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ТИЛ ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL SCIENCES

Тилекова Н.Д.

**КЛАССИКАЛЫК ЧЫГЫШ АДАБИЯТЫНЫН ҮЛГҮЛӨРҮН ИНТЕГРАЦИЯЛАП
 ОКУТУУ**

УДК: 437.1-11.5

Макалада классикалык чыгыш адабиятынын үлгүлөрүн интеграциялап окутуу тууралуу кеңири баяндалат. Предметтер аралык интеграция – түшүнүүдөн келип чыккан жыйынтыктарды, алган билимдерди, такталган ишенимдерди жана практикалык аракеттерди бириктирүү болуп саналары тууралуу сөз болду.

Негизги сөздөр: интеграция, мотивация, милдет, кадам, шарт, предметтик сабактар, саякат, психология, дүйнө тааным, аралаш сабак.

В статье широко описывается о об образцах интеграционного обучения классической восточной литературы. Когда речь идет о межпредметной интеграции – речь идет о появившихся понятии которое появилось в следствии полученных результатов, полученных знаний, закрепившихся довериях и объединение практической деятельности.

Ключевые слова: интеграция, мотивация, обязанность, шаг, условия, предметные дисциплины, путешествие, психология, мировоззрение, интегрированный урок.

The article it is widely described about images of integration training of classical east literature. So far as concern intersubject integration – it is about the appeared concepts which appeared in a consequence of knowledge gained the results, gained consolidated trust and association of practical activities.

Key words: Integration, motivation, duty, step, conditions, subject, disciplines, travel, psychology, outlook, the integrated lesson.

Орто мектепте окутулган бардык предметтик сабактар, тактап айтканда, математика (алгебра, геометрия, арифметика) менен физиканын, информатика менен астрономиянын, биология менен химиянын, тил (кыргыз, орус, англис, немец) менен адабияттын (кыргыз, орус, чыгыш, дүйнөлүк), кол эмгек менен дене тарбиянын, адам жана коом, адеп жана ыйман, тарых менен география сабактарынын өз ара байланышта гана өтүлбөстөн бардыгы биригип келип бир бүтүндүктү түзүп, алардагы ар бир материалды өздөштүрүү аркылуу келечектеги инсанды инсан кылып тарбиялоодо эң негизги милдетти аткарышы практикада кеңири айкын. Дегенибиз, баланын аң-сезими, дүйнө таанымал калыптана баштаганда эле «бул эмне?», «тигил эмне», «эмне үчүн андай?» «эмне себептен мындай?» деген таанып билүүчү (познавательный) суроолорду берүүдөн тажашпайт. Алсак, айран ичип жатып, «бул эмне?» деген суроо бериши мүмкүн, ал – «айран» экенин айтсаң, «эмнеден жасалат?» деген

кийинки суроону берет. Жооп берүү үчүн – уй, сүт, от, чөп, талаа, тоо, короо, бада, музоо, торпок, ача туяктуу, сүт эмүүчү, уй жаныбары ж.б. түшүндүрүүгө туура келет. Ал эми жаш курактын өөдөлөшү менен ал балдардын таанып билүү чөйрөсү кеңип, билүү аракети түрдүү чөйрөдөгү бүтүндүктөрдү изилдеп, бириктирүүгө негизделет. Демек, баланын дүйнө таанымал өнүктүрүүдө жана аны инсан катары калыптоодо дүйнөдөгү бардык тармактардын бири-бири менен тыгыз байланышта болоорун түшүндүрүү эң негизги маселелердин бири болууга тийиш.

Ар бир предметтик мугалим иш жүзүнө келгенде ойлошу мүмкүн: «менин өтө турган сабагымдын башка предметтерге тиешеси жок» - деп. Анда ал мугалим өтө чоң жаңылыштык кетирген болот. Себеби дегенде, коомдо, жер жүзүндө болуп жаткан бардык көрүнүштөр, окуялар менен кырдаалдар, адамдардын коомдук жана социалдык абалдары, жашоонун өзү – табият менен адамды бири бирине баш ийдирип, көз каранды болуу менен айкалышуу процессинин чегине бириктирген сыяктуу. Демек, аталгандардын бүтүндүгү – интеграция болуп саналат. Ал эми бул «интеграция» деген терминдин өзүнө келсек, көп тараптуу маанини чечмелейт. Булардын эң негиздүүсү: «Интеграция – бул кандайдыр бир бөлүктөрдүн, элементтердин биригиши» – деген аныктаманын айланасында болот. Латын тилинен integration – «биригүү», «чогулуу» маанисин туюндурат.

Азыркы учурда билим берүү чөйрөсүндө «интеграцияланган сабак» деген термин кеңири таанылып жатат. Бул боюнча окумуштуу-методист Ю.С.Тюнниковдун пикири төмөндөгүчө: «Интеграция – мурда бүтүн болгон ар түрдүү бөлүктөрдүн жана элементтердин бириктирилиши менен байланышкан өнүктүрүлгөн процесс» [3] Мында Тюнников окуу-тарбия иштериндеги интеграцияланган процесстерди сабакта кеңири пайдаланууну сунуштап, аны далилдер менен берип, анын натыйжалуулугун белгилейт.

Албетте, мындай сабактын өзгөчөлүгү предметтик сабактын камтыган темасынан жана материалдарынан көз каранды. Мисалы, кол эмгек сабагында окуучунун шыгын эске алып, эмнеге жөндөмдүү болсо ошол жөндөмгө ылайыкталган нерселерди жасоо технологиясын теория менен катар берип, ошол эле кезекте ага керек болгон материал курамы жагынан химиялык элементтердин жана

жаратылыштын, айыл чарбасынын же кен байлыктардын байланышын түшүндүрүү менен өтүлсө, балдар ошол сабакты өздөштүрүү менен катар, керектүү материалдын кандай жол менен алынгандыгын (химиялык жол, табыйгый жол, кайра иштетүү жолу ж.б.) тереңден билүү максатында, билимин өркүндөтүү үчүн башка предметтерди билүүгө кызыгуусу артат деген ойдобуз. Бул биздин жеке пикирибиз.

Учурда билим берүүдө интеграцияланган сабакты – «аралаш сабак» деп да атап жүрөбүз. Бул болсо окутуу процессин жакшыртуу максатында аракетке ээ болгон маселе. Муну Ж.А.Чымановдун берген аныктамасы менен бекемдегибиз келди, «педагогикалык өнүгтөн алып караганда, ал термин катары белгилүү бир процессти, ал-абалды билдирип, илимдердин жакындашуусун жана байланышуу процессин, өзүнчө бөлүктөрдүн бир бүтүндүккө биригүү абалын, ошондой эле бир бүтүндүккө биригүүгө алып баруучу процессти туюндурат. [4] Аныктамадан улам суроо туулат: Илимдердин байланышуусу, жакындашуусу, бөлүктөрдүн биригүүсү кандай аракеттин негизинде ишке ашат? Суроого жооп катары: илимдердин жакындашуусу, байланышуусу, андагы бөлүктөрдүн биригүүсү – салыштыруунун натыйжасында ишке ашаарын эскертмекпиз.

Мындан ары биз адабият сабагында аралаш сабак тибинин колдонуу тууралуу сөз кылууну максат кылдык. Кыргыз орто мектептеринде Ата мекендик адабият жана анын классик жазуучулары менен акындарынын чыгармачылыгын окутуу менен бирге классикалык чыгыш адабиятынын жана орус адабиятынын улуу өкүлдөрүнүн чыгармачылыгы менен таанышуу орун алган. Бул болсо кыргыз адабиятынын өзөгү дүйнөлүк же чыгыш, орус адабияттарынын тагдыры менен окшош, тамырлаш экендигинен окурманды кабардар кылуу максатын көздөйт. 7-класстын кыргыз адабияты предметинде чыгыш адабиятынын классиктери аталган Саади Ширази, Назым Хикмет, Муса Жалил, Расул Гамзатовдордун өмүрү, чыгармалары [1, 347-388-беттер] окутулуп келе жатат. Албетте, алардын чыгармаларынын көпчүлүгү ыр саптары менен берилгендиктен, биз аларды акындар деп эсептейбиз. Ар биринин өзүнө тиешелүү почерки, жазуу стили, козгогон маселеси, аны чагылдыруу дарамети ар башкача. Булардын чыгармаларын окутуу окуучулар үчүн өтө кызыктуу. Себеби, окуучулар алардын өмүр таржымалы менен чыгармаларын окуп, аны салыштырып, башка өлкөлөрдүн коомдук жана социалдык абалдарынан кабардар болушат. Албетте, буга чейин чыгыш адабиятынын үлгүлөрүн окутууга арналган атайын методика, сабактын иштелмелери жокко эсе болгондуктан, окуу китебинде берилген кыскача өмүр баяны менен ырларын окуп, түшүнгөнүн айтып берүү менен гана чектелип келишкен. Деги эле, классиктер Саади, Муса, Назым, Расулдардын өмүр баяны менен таанышуу, чыгармаларын

окуу, талдоо өзгөчө кызыгууну туудурат. Окуу китебинде маалыматтар чектелүү берилген. Мындан улам, биз аларды ар түрдүү маалыматтык булактардан (интернет сайттардан, даректүү баяндардан, көркөм тасмалардан, көркөм адабияттардан, котормолордон ж.б.) алынган маалыматтар менен окуп-үйрөнүүнү жана изденүүнү сунуштадык.

Окутуунун сапатын жакшыртуу жана окуучуларга тиешелүү деңгээлде билим берүү үчүн аралаш сабактын же интеграцияланган сабактын салымы чоң. Мында адабият сабагынын чегинен (рамкадан) чыгып, ал маалыматтарды тарыхка таянуу менен окуп-үйрөнүү бир кыйла жеңил жана натыйжалуу болот деген ойдобуз. Демек, адабият сабагы түздөн-түз тарых сабагы менен айкалыштырылып окутулганда гана окутуунун натыйжалуулугу артаары турган иш. Тарых демекчи, ал көптөгөн кылымдарды, анда өткөн түрдүү кырдаалдарды өз сандыгына камтып келет. Андыктан, аталган чыгыштын чыгармачыл өкүлдөрүнүн жашап өткөн заманы, алардагы ой-туюм, саясий-социалдык кырдаалдар жана башка көп нерселердин негиздүүсүн тарыхтын бай куржунунан таап окуучуларга баяндап окутуу – бүгүнкү күндүн талабы. Дегенибиз, азыркы ааламдашуу күч алып турган заманда, окуучу өз өлкөсүнүн тарыхы жана күтүлүп жаткан келечегин башка дүйнө элдеринин адабияты менен тарыхына үнүлүп, туура социалдык жолду тандап алууга жана туура натыйжа чыгарууга үйрөнүшөт.

Саади Ширазинин (толук аты-жөнү: Муслихаддин Абу Мухаммед Абдаллах) фарс тилинде, араб тилинде жазгандыгын, дербиш болуп дүйнө кезип, Багдадда окуп, бир нече жолу Меккеде болуп, дүйнө жүзүн кыдырып, эл турмушун үйрөнүү менен катар илим-билим жыйнаганын, ошондой эле Чыгыш Түркстанда, Индияда, Арабияда, Иранда, Сирияда ж.б. дүйнөнүн көп жерлеринде болгондугу тууралуу маалыматтар тарыхта жазылып калып, алар бүгүнкү биздин күндөргө чейин келип жеткендигинен кабардар болушат.

Андан тышкары, окуучулар дүйнөлүк картадан Саади барган мамлекеттерди таап, алардын картадагы жайгашуу тартибин өздөштүрүшсө болот. Бул болсо адабият менен география сабагынын айкалыша окутуу маселесине барып такалат. Саади падышалардын турмушу тууларуу баяндаган философиялык-дидактикалык үлгү-насыят (притча) таризиндеги «Гүлстан», «Саади-наме» деген ырларын жаратып, элдин урматына ээ болуп, зоболосу көтөрүлгөндүгүнөн кабардар болгон окуучу – бүгүнкү күндүн талабы болгон, «эл-жерди таанып, саякат жасоо» деген кыялды ишке ашырууну максат кылышат. Саадинин «Гүлстан» чыгармачындагы 6-масалдагы кыскача окуя жөнүндө мугалим баяндап берет:

Бир падыша түрк гуламы менен кемеге түшөт. Ал гулам эч качан деңизди көргөн эмес. Кеме козголоору менен коркуп, бакырып ыйлап, өкүрөт, жүргүнчүлөрдү жадатат. Сооротууга канчалык аракет кылышса да, түк басылбайт. Ошондо

кемедеги бир акылман падышага кайрылат: – Эгер сен уруксат берсең, мен аны сооротуунун жолун табам, – дейт.

- Антсең жакшы болмок, өзүңө да сообу тиймек, - деп жооп берет падыша.

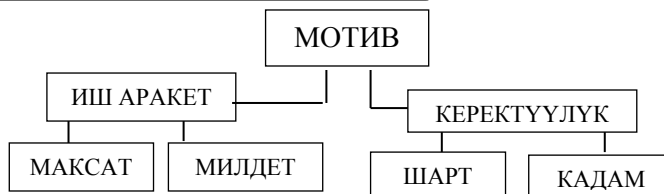
Акылман өспүрүмдү сууга ыргыттырып, чумкуп, тумчугуп бара жатканда чачынан сүйрөп чыгышат. Ошондо гулам палубага чыгып, кайда жетелесе, ошол жакка макул болуп кете берет. Анан бурчка отурат да, кың этпей тынчып калат.

- Бул акылмандыгыңдын мааниси кайсы? – деп падыша таң кала сурайт.

- Бул өспүрүм өмүрүндө бир жолу да сууга чөгүп кетүү канчалык азаптуу экендигин баштан кечирген эмес, ошндуктан ал кемеде коркунучсуз отуруу канчалык баалуу экендигин сезген эмес. Жакшылыктын баасын жамандыкты башынан өткөргөн гана адам билет

Бул аңгемеден кийин мугалим окуучулардан өз ойлорун ортого салууну сунушташат да, андан соң айтылган ойлорду талдоого алышат. Саякат жасоодогу талаптарды санап, андагы шарттарды колдонуп, жаратылыш менен адамдын алакаларын андап-билүүгө үйрөнүшөт. Мындан улам, окуучу «саякат» деген сөздүн тегерегинде ойлонуп, коомдогу жаңылануу шарапатынын таасири аркылуу башка элдердин маданияты менен искусствосуна, тарыхый окуяларына, археологиялык казууларына кызыгып, алардын баскан изин баалоо менен катар өз мекенинин башынан өткөргөнүн, тарыхын өз алдынча изилдөөгө алышы толук мүмкүн. Аталган максатты көздөп, түрдүү адабияттарды окуп чыгышы, анда берилген маалыматтардын жиктелишин, тарыхыйлуулугун, пайдалуулугун жана өз элинин тарыхында болуп өткөндөр менен салыштыруусу – өз аракетинин жана мугалимдин тиешелүү деңгээлде багыт беришине шартталат. Бул жерде мугалим фасилитатор башкача айтканда, жөн гана багыт берүүчү болуп саналат. Мындай кырдаалдарды жеңилдетүүдө – интеграцияланган сабак жардамга келет. Ал эми предметтер аралык интеграция – андап-түшүнүүдөн келип чыккан жыйынтыктарды, алган билимдерди, такталган ишенимдерди жана практикалык аракеттерди бириктирүү болуп саналат.

Албетте, интеграцияланган сабакты окуучулардын бардыгы эле толук өздөштүрө албашы мүмкүн. Ал үчүн окуучуда жөндөм, ишмердүүлүк болушу кажет. Себеби кээ бир окуучулардын аң-сезимдерине окутуунун бул түрү кечирээк таасир этиши мүмкүн. Окуучунун жаш курагы эске алынып, психологиялык багытта иш алып баруу сунушталат. Орустун көрүнүктүү психологу А.Н.Леонтьев жалпы маанидеги ишмердүүлүк деп баланын же окуучунун, адамдын кандайдыр бир предметке багытталган иш-аракетин түшүнгөн. Ал ишмердүүлүктүн структурасын төмөндөгүчө берет. [5, 104-ст.]

Леонтьевдин ою боюнча ишмердүүлүк бул окуучунун же баланын өз алдынча изденип, чечкиндүү кадамдарга барып, максатка жетүүгө болгон аракетти милдет менен шартка ылайыкталышы мотивацияга көз каранды экенин түшүнсөк болот. Демек, адабият сабагында өтүлүп жаткан теманы өздөштүрүүдө окуучуну кызыктырууга «мотивация» деген түшүнүк жардамга келет. «Психология боюнча мотивация деп адамга болгон сырткы таасирди, ал аркылуу организмдин активдешүүсүн айтабыз. Натыйжада адам сырттан болгон таасирдин негизинде түрдүү жагдайга туш болот жана өзүнүн максатына, талабына, кызыгуусуна ылайыкташтырып ал таасирлердин кээ бирлерин жагымдуу кабыл алса, кээсине анча жагымдуу реакция жасабайт. Мунун негизинде адамдын жагдайга оң же терс мамилеси пайда болуп, аларды тандоо процесси башталат» - дейт А.Ибраев. [1, 66-бет] Чындыгында эле, иш-аракетти жасоого шыктандырган түрткү (мотив) жана ал түрткүнүн адамга керектүүлүгү болууга тийиш. Демек, иш-аракетти жасоого шыктандырган мотивация белгилүү бир максатты көздөйт, а максат болсо жасалган иш-аракеттин натыйжасында чыкчу жыйынтык. Ушул жерден эскерте кетүүчү нерсе: адам өзү күткөн натыйжага ээ болушу да, болбошу да мүмкүн. Андыктан, максатка жетүүнүн милдеттерин коё билиши керек деген ойдобуз. Максат, милдет, керектүүлүк, пайдалуулук, мотив (шык, түрткү) – ишмердүүлүктүн өтө маанилүү бирдиктери болуп эсептелет. Айтылгандардын баары биз кеп кылып жаткан чыгыш адабиятынын үлгүлөрүн интеграциялап, башкача айтканда, башка предметтер менен айкалыштырып өздөштүрүүгө өтө зор таасир бере алат.

Литература:

1. Алымов Б., Муратов А. Кыргыз адабияты: Орто мектептин 7-классы үчүн хрестоматия окуу китеби. – 2-бас. – Бишкек: Билим-кмпьютер, 2007. – 400 б.
2. Кыргыз тилин өзгө тил катары окутуунун лингводидактикалык проблемалары / китепте: Ибраев А. Мотивация жана өзгө тилдерди окутуу маселелери. – Каракол, 1995. 90 б.
3. Тюнников Ю.С. Методика выявления и описания интегрированных процессов в учебно-воспитательной работе / Ю.С.Тюнников. – Санкт-Петербург: СПбГУ, 1987. – 47 стр.
4. Чыманов Ж.А. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. – Бишкек: Турар, 2009.
5. Фридман Л.М., Волков К.Н. Психологическая наука – учителю. – Москва, 1985. – 210 стр.

Рецензент: к.пед.н., доцент Карамендеева Ч.Ж.